

Objektivnost v družboslovnem proučevanju (slovenskih) elit

POVZETEK: Članek obravnava izbrane teoretske okvire za proučevanje sodobnih elit in nakazuje raznovrstne motivacijske momente pri raziskovalcih elit. Pri proučevanju elit gre sicer zgolj za pogojno objektivnost raziskovalnega postopka, predvsem zaradi večje koncentraciji moči pri objektu raziskovanja, kar v sam proces sistematičnega raziskovanja vnaša številne motnje, v obliki starih in novih ideološko-oblastnih primesi. Vendar je ravno primerna intelektualna mobilizacija raziskovalcev pred in ob lotevanju tovrstnih raziskav nujna in celo neizogibna, kljub pomislekom, dvomom in prostislovjem, ki takšna raziskovanja spremljajo. Namreč, čim bolj je javna obravnava oblasti strokovna, spoznavno neobremenjena in nekoristoljubna, tem bolj ohranja težnjo po bolj odprti, ne pa fragmentirani in zaprti skupnosti, kjer so elite vedno predaleč stran od ostalih. Članek vsebuje še komentarje o preteklih in sedanjih slovenskih elitah ter tudi o njihovih raziskovalcih.

KLJUČNE BESEDE: elite, teorije elit, elite v Sloveniji, intelektualci

1. Koliko vemo o elitah na Slovenskem

O slovenskih elitah, zlasti o političnih in gospodarskih, kot o posebnem sloju socialnega vretena vemo teoretsko in zlasti empirično sorazmerno malo. A to še ne pomeni, da moramo le prenesti tuje izkušnje k nam in bomo s tem poceni pridobili odgovore na vprašanja, ki nas vznemirjajo. Prihodi na položaje in odhodi z njih se sicer stalno in povsod dogajajo, a stvarna oblast se običajno pridobi s sunki, za katere so potrebne številne predpriprave, ki pa so vedno osebno in lokalno obarvane. Ker so takšne priprave umerjene glede na dano strukturo promotivnih priložnosti v nekem stvarnem okolju in času, nam tuje izkušnje, razen v najbolj grobih orisih, premalo povedo o posebnostih, na primer o tem, kako in čemu je suverenost slovenskih elit rasla zelo postopno in kako je njihova sorazmerna moč v primerjavi z elitami sosednjih in drugih držav še danes okrnjena.

Podobno je s priročnostjo splošnejših teorij o elitah – to ni koherentno družboslovno znanje. Nastajalo je na različnih zgodovinskih in kontekstualnih podlagah, premislekih in posplošitvah. S tovrstnim raziskovanjem se najbolj ukvarjajo politologija, politična sociologija, politična ekonomija, mednarodni odnosi, pa teorija organizacij in številne druge družbene vede. Ključni pojmi psevdoteorij o elitah (dober pregled je v Etzioni-Halevy 1997) negotovo lovijo poante med zelo različnimi elitnimi *akterji* – elite so lahko bolj abstraktni pojmi kot zgornji razred, vrhnji sloj, oblast, politika, oligarhija, ali

pa stvarnejši kot so država, vlada, stranke, vojaška oligarhija, korporacije itn., in elitnimi *proces*i – na primer odločanjem, upravljanjem, vladanjem, usmerjanjem, dogovarjanjem ipd. Učinkovita uporaba neke teoretske zamisli je najbolj odvisna od tega, kateri akterji so dejansko najdejavnejši v nekem okolju, in od tega, v katerem procesu dogovarjanja se sprejemajo najpomembnejše odločitve. Če na primer politično odločanje v neki demokratični državi, ob upadanju zanimanja za volitve, vse bolj obvladujejo stranke, in to v neformalnih postopkih, z medsebojnimi dogovori o tem, kako razdeljevati javne finance in druge vire, ne pa toliko parlament, vlada, predsedniški aparat ali (javne in tržne) korporacije, potem je ustrenejša teorija tista, ki opisuje *monopolizacijo in kartelizacijo strankarskega prostora*. Ta proces zapiranja ključnega odločanja v neformalno strankarsko barantanje je vse bolj na delu v Južni in Vzhodni Evropi (Katz & Mair 1995), sodim, da tudi v Sloveniji.

1.1 Identifikacija akterjev elitnega vladanja

Pri nas ni še niti približnega strokovnega soglasja o tem, kateri akterji *dejansko* obvladujejo politično odločanje, kakšna so njihova medsebojna razmerja in kaj so *glavne teme* njihovega usklajevanja. Uradno je mlada država sicer parlamentarna demokracija s tržnim sistemom gospodarjenja in ustavno zajamčenimi socialnimi korektivi, kjer je najvažnejši formalni akter socialna država. Vendar pa se povprečna moč odločanja znotraj Slovenije živahno giblje v instrumentalnih omrežjih bolj neformalnega značaja, kjer zlasti strankarski kurirji tekmovalno lobirajo med voljenimi akterji predstavniške demokracije, med imenovanimi akterji izvršne oblasti, med dogovorjenimi akterji poslovno-finančnega področja in znotraj nekaterih močnejših korporacij civilne družbe, zlasti strok oziroma profesij (zdravniška zbornica, pravniki in notarji, geodeti, farmacevti, nekatera druga društva in zbornice). Polega razporejanja in zavarovanja strateških virov skrbijo predvsem za rekrutacijsko politiko in za nadzor nad ljudmi ter nad zaželenim dogajanjem.

Zlasti vse večja profesionalna oziroma ekspertna moč odločanja o nadaljnji usodi *trgov dela* zasluži našo posebno pozornost. Sodobne družbe in njihove elite, najbolj vidno nameščene v javni sferi, namreč dokaj neuspešno rešujejo osnovni *poklicni problem prebivalstva* v modernih državah (Higley & Burton 1999), njegovo (ne)zaposljivost. Protislovje elitnih intervencij na trgih dela je v tem, da liberalno navdahnjene transformacije državnih gospodarstev, ki smo jim priče v dobi globalnega tekmovanja, spremljajo v glavnem vse bolj tradicionalni, cehovsko nadzorovani trgi dela razvitih držav. Takšno početje v bistvu nesolidarno zapira, ne pa odpira možnosti večjega zaposlovanja ljudi (Pope 1983).

Premoč (kvazi)profesionalnih korporacij in njihovih akterjev nad odprtimi trgi dela je prišla do izraza tudi v nekaterih državah vzhodne Evrope po zlomu blokofske delitve sveta okrog 1990. Poklicni trgi dela - kot starejša (cehovska) oblika nadzora trgov dela - so v mnogih poskomunističnih državah namreč preživeli prehod iz planskih v tržna gospodarstva, medtem ko so odprti in interni trgi dela delovali le kratek čas v prvi fazi prestrukturiranja podjetij, ko so se ta na hitro otresla odvečnega rutinskega in umskega dela. Kmalu zatem so se uveljavile številne nove oblike poklicnega zapiranja trgov

dela (licence, koncesije in podobna ekskluzivna dovoljenja), ki so v načelu sicer namenjene zaščititi poklicnega znanja pred tekmovanjem in odpuščanje delavcev, a so zajele tudi številne navadne in ne le ekspertne poklice - profesije (več o tem v Kramberger 1999). V načelu poklicni trgi dela na političen način varujejo kvazi-rentno logiko ohranjana tržnih prednosti kvazi-profesij pred morebitnimi tekmovalnimi skupinami (Sørensen 1996).

Tovrstno trdoživost poklicnih trgov dela v nekdanjih komunističnih državah nad ostalimi oblikami trga dela (odprtimi in internimi trgi dela) ugotavljajo npr. madžarski sociologi. Trdijo, da je postsocialistična transformacija privedla do dezintegracije obsežnih planskih internih trgov dela, težišče zaposlovanja pa se je pomaknilo k poklicnim trgov dela in samozaposlovanju. Pri tem pa je namesto transparentnih poklicnih spričeval in dovoljenj prišlo do inflacije raznovrstnih poklicnih certifikatov sumljive verodostojnosti in šibke tržno-signalne vrednosti (Gabor 1999; za plemični komentar o tem pojavu glej tudi Galasi in Köllö, v isti številki revije, str. 145-149). Erozija nekdanj bolj znanih meril kadriranja je zajela tudi procese obnavljanja vrhnjih slojev, kjer se tako klasičnim postopkom rekrutacije elit pridružujejo še številne priložnostne bližnjice do pomembnih položajev, kar vse ustvarja precej drugačne razmere za napredovanje, pri čemer nov mejni donos ukvarjanja s politiko ni nepomemben (prim. Tullock 1995).

1.2 Vpliv tujih režimov na lokalno in periferno politiko, enostavna vprašanja

Poleg značilnih akterjev vladanja, ki izhajajo iz tradicionalnega zgodovinskega konteksta, pa formalne in neformalne postopke notranjega odločanja v Sloveniji prirejajo še mnogi zunanji nadzorniki – močnejši akterji preteklega in verjetno tudi sedanjega slovenskega *vazalstva*, nedavno še povsem prevladujočega tipa izvajanja oblasti na Slovenskem. Lokalna oblast je bila tu zaporedoma ujetnik znanih akterjev vrste mednarodnih geopolitičnih kalkulacij, ki so zasledovali interese sosednjih in bolj oddaljenih imperialnih sil. Omenjanje vazalstva sicer ne pomeni, da je z zunanjimi dejavniki moč scientistično razložiti *prav vse* vzpone in padce lokalnih oblasti, zanimivo pa je, da je bila v posameznih obdobjih in režimih ta zunanja prisila pomembna za razvoj internih dogajanj (prim. Simoniti 1997). Primerjalna analitska presoja, ki upošteva geopolitične interese, se zaenkrat še dokaj sramežljivo pojavlja v avtohtonih spisih slovenskih proučevalcev nekdanjih in aktualnih elit (a glej npr. značilen odstop od tega pri Štuhec 1995, kjer avtor sistematično primerja materialno kulturo plemstva na Kranjskem v 17. stoletju z drugimi deželami), a je z osamosvojitvijo države in njenim takojšnjim povezovanjem v evropske integracije že postala nujna spremljevalka njenih zunanjih odnosov.

Če strnem, bi lahko rekli, da zadržanost pri neposredni uporabi tujih izkušenj in prehitrih disciplinarnih posploševanj ne pomeni, da "tuja" spoznanja o naravi oblasti nasploh niso koristna pri proučevanju elit na Slovenskem. Nasprotno, oblast kot dejanska moč odločanja in ukrepanja ima v zgodovinskem in tudi teoretsko-strukturnem smislu vedno podobne osnovne elemente, strukturne vzorce, procese in ideološka pregrinjala,

s katerimi se legitimirajo načini pridobivanja moči, le da so v vsakem danem okolju speti nekoliko drugače. Zadržanost pri uporabi tujih izkušenj in splošnih teorij preprosto pomeni, da je pri nas v proučevanju elitne dinamike treba najprej uvesti čimbolj realistične analize mnogih režimov in njihovih sestav, da bomo zatem zmožni prepoznati vse akterje, ki tudi mimo formalnih ustrojev odločanja krojijo usodo ljudi na Slovenskem, ter skušati najti med njimi neki trajnejši vzorec elitne konfiguracije in njihove notranje elitne dinamike. Šele nato bo možno bolj smiselno preizkušati veljavnost obstoječih teorij in teoretskih zamisli o elitah kar tako. To pa pomeni, da morajo v raziskovalnem delu poleg pravnikov, ki običajno zarišejo formalni okvir vladanja, sodelovati še poznavalci zgodovine, geografije, politologije, sociologije, mednarodnih odnosov itn., skratka, vsi tisti, ki niso imuni na interdisciplinarno raziskovanje procesa politike.

Če se že ob navedbi preprostega dejstva, da so na lokalno suverenost obrobni slovenskih elit vedno močno vplivale številne podrejenosti tradicionalnim tujim akterjem mednarodnih odnosov, neradi pogovarjamo, še manj strinjamo, je morda plodnejše, če znane teoretske zamisli najprej le narahlo povežemo s sorazmerno enostavnimi vprašanji, ki se dotikajo prepoznave režimov in njihovih elitnih akterjev, in zatem empirično dosledno raziščemo pomen nekaterih izbranih dejavnikov za procese njihove elitne promocije v Sloveniji. Takšna so na primer vprašanja: Kakšna je (bila) vloga domačih in tujih elit pri zgodovinskem in sodobnem družbenem razvoju slovenskih pokrajin? Ali dovolj poznamo in razumemo, kdaj, kje, kako in s katerimi akterji se je nekdanja, pretežno kulturna avtonomija slovenskih *izobražencev ter politikov* omahovaje pretapljala v sorazmerno vsestransko nacionalno suverenost, ki smo si jo formalno pridobili nedavno? Ali poznamo občasne vzpone in padce nekaterih pomembnejših elitnih struj in frakcij, ki se jim v našem okolju ni uspelo prebiti do veljave ter jih zato tekmovalne kronike in zgodovine starejših režimov – zagovornikov teh pa se pri nas še kar tare – rade zamolčijo?

Sorazmerno enostavna vprašanja imajo torej pri raziskovanju elit na Slovenskem določeno prednost. Predvsem zato, ker imamo pred seboj še neopravljene temeljne naloge politične sociologije, prepoznavanje vseh za razvoj Slovenije pomembnejših zgodovinskih in sedanjih akterjev oblasti. Odgovori na takšna enostavna vprašanja nam bodo omogočili, da nova dejstva polneje zaživijo v objemu širših teoretskih pričakovanj. Dopustiti pa moramo, da nas izsledki empiričnih študij o ozadjih in akterjih prelomnih dogodkov kdaj pa kdaj tudi presenetijo, zlasti glede na mnoge ideološke primesi v našem razpoložljivem *znanju o pretekli politiki*. Drugače tudi ne more biti, sicer sistematično raziskovanje različnih nacionalnih praks vladanja ne bi imelo pravega smisla.

V nadaljevanju obravnavam možne teoretske okvire za proučevanje elit in motivacijske elemente raziskovalcev elit. Najprej nakažem (točka 2), zakaj menim, da gre pri raziskovanju elit še bolj izrazito kot pri "običajnem" družboslovju zgolj za pogojno objektivnost, tako pri sistematičnem zbiranju informacij kot pri razlagi izsledkov. Razlog je predvsem v večji koncentraciji moči pri objektu raziskovanja in v izrazitih naporih po ideologizaciji te moči pri opazovanih akterjih in deloma tudi pri raziskovalcih, kljub nasprotnim težnjam slednjih. Po strnjenem sprehodu skozi glavne teoretske zamisli o

vlogi sodobnih elitah (točka 3) se na kratko osredotočim še na problem teoretsko nejasne motivacije vladanja (točka 4) in na glavni politični kapital elit, ekonomsko vrednost zgodovinskih sporov na političnem prizorišču (točka 5). Ugotovitve, skupaj z lastnimi izkušnjami raziskovalcev z oblastjo, sooblikujejo latentno in protislovno motivacijo za raziskovanje elit in same po sebi opredeljujejo ter narekujejo nadaljnjo intelektualno mobilizacijo raziskovalcev pred lotevanjem tovrstnih raziskav (točka 6).

2. Gravitacija oblasti in pogojna objektivnost v raziskovanju elit

Sistematično raziskovanje oblasti in vladanja ima nekaj posebnosti. Predmet opazovanja je *moč skupine vodilnih ljudi*, kot stalno uresničevana dinamična relacija subordiniranja enih napram okolici, in ne moč kot statična vsota trajnih lastnosti posameznikov v eliti. V tem smislu je dinamično moč težko uzreti, zajeti in obravnavati. Naj zato uvodoma malo bolj pojasnim splošnejšo ugotovitev, ki je nadvse pomembna za razumevanje posebne vloge raziskovalcev do predmeta politične sociologije – sistemov vladanja in proučevanje elit. Menim, da anketne in druge raziskave elit niso povsem vsakdanji način raziskovanja družbenega dogajanja. Prej so podobne podvigom kot pa običajnim raziskovalnim postopkom v družboslovju. Deloma je to tako zaradi težko rešljivega vprašanja prepoznave "pravih" elit ("... prave elite niso nikoli izvoljene", menita Higley & Pakulski 2000), deloma zaradi njihove zasedenosti in nedostopnosti, najbolj pa zaradi večstranske izpostavljenosti, ki ga tovrstno raziskovanje terja od raziskovalcev in pripadnikov elit.

Nedostopnost elit je naravna posledica tega, da pripadnikov elit, najbolj suverenih odločevalcev v družbi, nihče ne nadzoruje na običajen, od njih sorazmerno neodvisen način. Niso krotek predmet zanimanja. To pomeni, da jih je težko, celo nemogoče sistematično opazovati, kaj šele spraševati brez njihovega predhodnega privoljenja. Poskusi slednje vrste povzročijo med pripadniki elit zadržanost, nejevoljo, opreznost in ob brskanju po ozadjih njihove moči celo nemir in v končni instanci obrambno ukrepanje, ki je posledica ogrožanja njihovih virov in njihove legitimnosti. V bistvu je zanje vsak zunanji raziskovalni napor, ki presega dogovorjene okvire (običajno pa so to hvalnice ali kvečjemu naročene kronike (le odpiranje neprijetnih vprašanj, ki naj bi se raje reševala v zaprtem krogu. Raziskovanje elit je torej v smislu, da raziskovalec sega po manj znanem ali celo neznanem v območju dokaj zaprtega kroga informacij, že tudi *igra*, pri kateri raziskovalec nakazuje svojo morebitno udeležbo v (poznavanju) moči, in ne več le igra golega, objektivno zasnovanega družboslovnega raziskovanja. Nanjo pa morajo elite pristati.

Pripadnike elit seveda najbolj zanima, komu so namenjene objave ugotovitev. Ne verjamejo kaj dosti trditvam, da gre le za radovednost strok po spoznanju. Prepričani so, da gre za možno obliko *nadzora nad njimi* in s tem poskusa nove delitve oblasti. Če odmislimo najbolj trivialno možnost, da raziskavo elit naročajo protielite, so kot primarni naročnik in obenem objavni prostor najprej na vrsti množična občila. V sodobnih državah s poliarhično strukturo moči je sicer medijski prostor največji zaveznik in odjemalec

novih informacij o politiki, moči in elitah, vendar je hkrati prav ta medijski prostor dokaj nehvaležen in celo neugleden zapeljevalec za raziskovalce. Namreč, množična občila sama, bolje, uredništva in imenovani uredniki ter najeti novinarji, imajo lastne ekonomske in politične botre. Odtod izvirajo politični nagibi, preference in trajnejše naravnosti občil, razvidne zlasti iz selekcije gradiva pri objavah, če že ne iz tona komentarjev. Medijski prostor je povsod vsaj do neke mere politično opredeljen, strankarsko obarvan in interesno razdeljen. Samo zelo veliki trgi lahko dopuščajo na videz neodvisna občila, ki sledijo zgolj pridobitnemu motivu in takšnim temam, ki se laže prodajajo anonimni množici. A taka občila imajo zelo drage oglaševalske strani in storitve ter iz pridobitnega nagiba običajno polovijo za (prikrito) oglaševanje tudi take teme, ki so vseh velikim in bogatim naročnikom. Moč se rada spaja z močjo.

Raziskovalci elit se objavam v občilih ne morejo izogniti, težko pa pri tem ubranijo svojo držo objektivnosti, nepristranosti. Že s samimi objavami ugotovitev v točno določenih občilih se namreč karte pripisanih ali celo dejanskih latentih političnih naložb raziskovalcev naglo razkrivajo. Učinek pripisovanja politične pristranskosti raziskovalcem je povsem neodvisen od želja raziskovalcev, da bi se temu izognili, saj v politično strukturiranem okolju deluje ta mehanizem sklepanja v javnosti: neodvisna občila so redek pojav, objektivni raziskovalci oblasti pa verjetno tudi.

Malo bolje se obnesejo objave študij o elitah v strokovnem tisku. Obravnava tu je lahko bolj vsestranska in premišljena, ker je med bralstvom na razpolago več kognitivne globine, predvsem pa prostora in časa. Je pa nepristranost objav najbolj odvisna od tega, ali je v obravnavo istih elit vključenih več avtorjev, ali je tema o elitah trajno prisotna v strokovnem tisku, in zlasti do tega, koliko *strokovne avtonomije* do oblasti so strokovnjaki v neki državi že dosegli, in seveda tudi, koliko so je sposobni vsakič znova, ko je ta avtonomija ogrožena, ubraniti pred običajnimi napadi in očitki.

Težnja po objektivnem raziskovanju virov moči in vloge elit je torej protislovna. Protislovnost se razen na strukturni oziroma družbeni ravni pojavlja tudi na psihološki ravni. Pri raziskovalcu se želji po spoznanju, kako oblast deluje, pridruži še težko uresničljiva želja po začasni udeležbi in nato po umiku iz notranjega sveta oblasti in moči. Iz območja oblasti pa je težko povsem izstopiti, ko si enkrat blizu nje, predvsem zato ker ima oblast močno gravitacijo.

Močna gravitacija oblasti izhaja iz tega, da so presoje dogajanja in s tem vrednote v svetu oblastnih pogajanj zastavljene nekoliko drugačne, kot je to v običajnejšem svetu: ko si enkrat v stiku s temi vrednotami, ti dajo misliti in se težko umakneš neomadeževan. Denimo, običajne *simbolne identifikacije* ljudi so dokaj trajne in deloma nezavedne, nepozorne. Podobno se oblikujejo *osebne lojalnosti in pripadnosti* tudi do moralnih in drugih avtoritet, pa čeprav gre bolj za stereotipne običaje kot pa za premišljen izbor točk, znakov in oseb, ki jim želimo pripadati. Pri oblastnikih pa so ene in druge največkrat instrumentalne narave, kar pomeni, da so v bistvu enostavno *tržno blago politike* ter sredstvo menjave vplivov in koristi. Če torej neki raziskovalni napor raziskovalca, ki proučuje oblast, skuša preseči običajne hvalnice in kronike oblastnikov, se mora spopadati s to dvojnostjo razlag glede narave vrednot in lojalnosti in se opredeljevati do nje.

Izid tega osebnega spopada predstavlja za raziskovalca strmo pot; cilj te poti je iskanje splošnejših vzvodov razporejanja moči, cena popotovanja pa je rastoča skušnjava po opuščanju iluzij ali utvar glede moči, v smislu, da bi bilo možno oblast znotraj nje same opazovati na enak način kot če si zunaj nje. Pot je torej strma, ker raziskovalec občasno rad podleže instinktivni težnji po redu - da bi *fluidni svet politike in njenih zmehčanih vrednot* raziskoval s *fiksnege stališča navidez trajnejših vrednostnih postulatov družboslovja in meta-znanosti o družbi, s katerimi je krenil na pot*.

Pot deluje kot oblika prepričevanja in vsebuje pasti, te pa so dvojne: nastavljajo jih raziskovalci oblastnikom in oblastniki raziskovalcem. Oboji delujejo v sebi lastni težnji po nadvladi nad drugimi (Gramsci 1973). Namreč, tudi raziskovalci so predstavniki družbenega sloja, v katerem svet navidezno fiksnih interpretacij ni samo kognitivno sestavljen. V nekem smislu je tudi sodobna znanost ritualen sistem kot oblast sama, ima vire, sredstva, institucije, norme in moč, zato tudi sama deluje po načelih povzdignjene retorike (Barthes 1990). To pa pomeni, da so poleg vsebinskih sporočil v intelektualnem govoru o oblasti drugih - o elitah kot objektu opazovanja - nujno prisotne še primesi lastnih hierarhičnih drž in formulacij, ki vsebujejo latentne odnose odvisnosti ne le med spoznanji, ampak tudi med akterji znotraj znanosti in med znanostjo in njeno okolico. To početje raziskovalcev, ki se v argumentaciji sklicujejo na svojo znanost, pa je samo po sebi prikaz svojevrstne oblasti, pa čeprav znanstvene in ekspertne oblasti.

Pripadniki elit to ekspertno držo intelektualcev zlahka preberejo kot oblastno držo, zato jo pragmatično presojujejo. Ker jim lahko škodi ali koristi, je do vedno prezgodnjega političnega opredeljevanja enih in drugih samo še majhen korak. Na primer, treba je le ekspertno retoriko predati v objem najbližje, znanosti naklonjene politične govorice, pa je nenačelni pakt dveh relativno avtonomnih vladavin, politične in znanstvene oblasti, sklenjen.

Možnih zdrsov pri raziskovanju elit je torej veliko. Politika, ki živi od koalicij podedovanih in novih interesov, je za vogalom povsod, kjer so na delu takšne ali drugačne oblastne težnje. Lahko bi rekli, da se raziskovalec že samo s tem, ko skuša zakoličiti lastno ekspertno držo *čim bolj strokovno*, že politično ogreva. Sporočilo elitam pa je v bistvu naslednje: ob vaši vplivni moči razlaganja obstaja vsaj še ena, njej enakovredna strokovna presoja, in je že kakšen razlog, zakaj jo morate upoštevati!

V resnici se raziskovalec na osebni ravni s tem implicitnim tekmovalnim odnosom do elit odmika in ne približuje predmetu svojega proučevanja, pripadnikom elit. Raziskovalno ravna povsem prav, vendar si s tem pri elitah ne pridobi večjega zaupanja, saj uvaja sporno predpostavko, ki v politiki in svetu moči ne velja kaj dosti - da gre pri strokovni drži za nekaj trajnejšega, ne le za golo politiko. Izguba zaupanja kot osebnega odnosa med raziskovalci in pripadniki obravnavanih elit je verjetno največja cena za sicer dokaj abstraktni koncept, ki naj se uvaja v odnos znanost - politike: *večja verodostojnost raziskovanja*. Zato je ta korak, odmik od elit v neposrednem stiku z njimi, raziskovalcu najtežje opraviti. Dokončno pa ga je treba opraviti naknadno, v pisni argumentaciji in ubesedenju spoznanj raziskovanja, pri čemer k življenjskosti koncepta verodostojnosti zelo pomaga, da za njim stojijo tudi drugi, najbolj strokovni kolegi raziskovalca. Brez zadostne kolegialne podpore je nameravano strokovno verodostojnost

pri proučevanju oblasti v javnosti težko ohranjati in utemeljevati. V tem smislu je tim. "pridevniška polemika o slovenskih elitah", ki se je na osnovi izsledkov raziskave slovenskih elit (Kramberger & V. Rus 1995) pričela v medijih in nadaljevala v strokovnem tisku (Kramberger 2000, Adam & Tomšič 2002), ostala nedorečena, na pol poti. Načela je vsebinsko zanimiv in tehten problema, namreč, ali je ob mladi samostojnosti države Slovenije sploh moč govoriti o "naravni in nenaravni stopnji" obnavljanja elit za Slovenijo. Pisci se v svojih ocenah niso preveč strinjali, kaj sploh je problem (preveč ali premalo obnove elit ali kaj drugega) in ni čudno, da si niso mogli strinjati tudi glede tega, kako ga odpraviti. Deloma pa je tej mimobežnosti strokovnih pogledov botrovala tudi različnost teoretskih okvirov piscev v obravnavi oblasti, svoje pa so dodale tudi lastne vrednote o politiki in izkušnje z oblastjo.

Očitno pri raziskovalcih oblasti *strokovno ocenjevanje* trenutnega političnega stanja, če za hip odmislimo možne razlike v strokovnih okvirih (tipični *contradictio in adjecto* za politično sociologijo!), stalno niha med dvema vrednotnima poloma, med preveč ideološkim političnim opredeljevanjem na eni in preveč vrednotno opranim strokovnim presojanjem na drugi strani. Mejna črta med tema skrajnostima je tanka in včasih nevidna. Oči vsakega družboslovca so uprte nazaj in naprej, v preteklost in prihodnost. Zato se ne more izogniti odgovoru na vprašanje, kam vodi trenutna porazdelitev vpliva in moči. Nekaj časa se lahko pomudi na splošnejši ravni. A na neki točki, ki se poraja iz njegove zavzetosti v javnosti, odziva med elitami in odziva med kolegi, ga začne zanimati tudi zelo osebno vprašanje, ki pa ima običajno vsaj na začetku še zelo splošno obliko (kakšne so načelne možnosti posameznika, da proti oblastnim strukturam v danem okolju deluje samostojno, sorazmerno neodvisno od njih? Odgovori so lahko različni. Odvisni so od zmogljivosti presojanja, od lastne izkušnje raziskovalcev z oblastjo, vendar se po nekaj približkih iskanje nujno osredotoči na strukturno vprašanje: oceno sorazmerne moči stroke nasproti sorazmerni moči opazovanih oblastnih akterjev.

Javna ocena stroke je za raziskovalca v bistvu ocena, koliko "moči" ima njegova strokovna presoja, natančneje stroka, ki ji pripada, v odnosu do (drugih) elit. Lahko sledi še javna izjava raziskovalca, kaj sam meni o tem sedanjem razmerju. Med pripadniki elitnih frakcij, pa tudi med kolegi iz stroke, je vsaka javna izjava te vrste neizogibno sprejeta kot politična ocena, natančneje, kot politično vezana ocena. Zatrjevanje raziskovalca, da je zgolj nepristranski ocenjevalec, tu ne pomaga kaj dosti.

Temeljno spoznanje vsakega proučevalca elit, ki prebrodi vajeniško dobo in ob tem ne izgubi vsega veselja do raziskovanja sistemov oblasti, je: če proučuje oblast in moč, ni v svojem na videz akademskem svetu nikoli povsem samostojen. Kot nevidna senca nad njegovim delom bedijo bolj ali manj odkriti sopotniki in privrženci, nasprotniki in sovražniki. Ti pred svojimi pogovori z raziskovalci poleg lastnih argumentov posrkajo v sporočila še osnovne sestavine kulturnega in političnega ozračja okolice. Čeprav pogovori o raziskovalnem delu delujejo navidezno le na osebni ravni, pa v bistvu značilne drže in presoje ljudi iz okolice, ki spremljajo raziskovanje elit, vedno obudijo in aktualizirajo širše in prevladujoče stanje *politične kulture* v nekem okolju. Ta je lahko bolj ali manj pogreznjena v stereotipe, bolj ali manj naklonjena posamezniku kot možnemu akterju v pajčevinah in mrežah oblasti. Običajno pa ravno ta povprečna raven

politične kulture odločilno prispeva svoje v kolektivnih metamorfozah interne elitne strukture, ki stalno niha med konfliktnostjo, fragmentacijo in konsenzualnostjo elitnih frakcij, pri čemer imajo veliko zaslug spori med civilno družbo in oblastjo, zgodovinski spori in tuji vladarji (Machonin 2002).

3. Izbrani teoretski razmisleki in razhajanja glede vloge elit za razvoj

Spoznanje, da proučevanje politike ni povsem samostojno in objektivno početje, ima lahko na najbolj nevtralni ravni za raziskovalca naravo pridobivanja osebne zrelosti. Lahko pa mu, če je deležen prevelike kritike ali celo pogroma, povsem upade vnema za nadaljnja proučevanja, včasih lahko celo pride do močnih osebnih frustracij zaradi politike. Skratka, raznovrstni vstopi do omenjenega spoznanja in odzivi nanj povzročijo, da je na področju raziskovanja elit veliko osebnostnih, kulturnih in načelnih (*alias* teoretskih) razhajanj glede vprašanja, kaj je v resnici najboljši "nevtralni" vidik opazovanja in strokovnega komentiranja vladanja sedanjih elit. V smislu upoštevanja načel eksperimentalne znanosti pa je položaj že skorajda absurden: predmet opazovanja, elita, se stalno premešča, in ker je vpliven in močan, lahko premešča tudi opazovalce, analitike in komentatorje.

Rečeno še drugače, za zdaj ni enotne družboslovne teorije glede pomena višjih slojev za stanje v sodobni družbi in za splošnejši družbeni razvoj. Je le precej različnih tekmovalnih zamisli, ki pa bi jim težko pripisali skupen in ploden paradigmatski okvir, pa čeprav je ravno v novejšem času izražena dokaj močna težnja po določitvi skupne paradigme za proučevanje elit. Že Weber kot eden od klasikov je zapisal, da tudi v demokraciji večini vlada manjšina; bistvo demokratičnega političnega razvoja držav so le načini, kako so voditelji izvoljeni, ali bolj posredno ali bolj neposredno, če že niso kar samoizvoljeni (prim. Roth & Wittich 1978).

Širši pregled različnih pristopov k raziskovanju elit, ki ga je nedavno predstavila E. H. Etzioni (1997), daje slutiti, da je njena sistemizacija avtorjev in njihovih besedil (na bolj razredne ali bolj elitno osredotočene) oprta na ta teoretski navdih, da se klasična oblast v sodobnih družbah vse bolj drobi, po avtoričinem mnenju se demokratizira, in da se viri oblasti selijo od politike, torej neposredne oblastne represije, k manj vidnim, vendar za koncentracijo moči morda še učinkovitejšim tržnim mehanizmom.

Kritiko razmeroma kaotičnega stanja (preveč trivialnih in naivnih) spoznanj v opravljenih raziskavah o elitah podajata Higley & Pakulski (2000). Obenem pa za preseganje teh pomanjkljivosti predlagata metateoretsko orodje, neoeelitno paradigmo, zasnovano na klasičnih (Pareto, Michels, Mosca). Menita, da je treba elite opazovati zlasti skozi krize režimov, pri čemer so zanju elite lahko le realna in ne abstraktna (kot so npr. položajne elite!) družbena skupina, ki pa je v vsaki državi sestavljena iz različnih frakcij. Pod njunim splošnim zarisom lastnosti in dinamike elit se skriva njuna osnovna teoretska zamisel: režimi se postopno sicer lahko demokratizirajo, vendar le tedaj, kadar se po elitnih frakcijskih bojih in po večjih krizah režima elita uspe utrditi na višji stopnji elitnega soglasja, z vključitvijo oziroma pripustitvijo novih akterjev k mehanizmom oblasti.

Nekoliko drugačno razvojno-preobrazbeno paradigmo, ki elite bolj pripenja na množice in na zgodovinski kontekst, na podlagi primerjalne študije (dolgotrajne) modernizacije vzhodnoevropskih držav in vloge elit pri tem predlagajo češki sociologi (Adamski, Machonin & Zapf 2001). V mislih pa imajo predvsem razvojno zapoznele države in zato zagovarjajo *večjo modernizacijsko vlogo civilne družbe in intelektualcev* v krogu elit. Izhajajoč iz teorije modernizacije, sistemske teorije in teorije organizacij, nekaj podobnega za Slovenijo predlaga V. Rus (2001), ki pa meni, da mora v času globalizacije nova država kot vitka država preiti v postmoderno fazo in tako ubežati avtoritarnemu primežu politične elite, ki predstavniško demokracijo zgolj izrablja za delitev interesnih sfer. Avtor možnost za pozitiven razvoj mladih držav, kot je Slovenija, vidi zlasti v večjem *partnerstvu* civilne družbe z oblastjo, torej v povečanju neposredne demokracije in samourejanju civilne družbe v odnosu do države. Ni odveč opaziti, da oba teoretska predloga, eden za Češko, drugi za Slovenijo, predpostavljata problematično stanje mladih demokracij ob koncu 20. stoletja – elite so fragmentirane in neustaljene, civilna družba je nemočna, režim pa nemiren – in sta v tem smislu izrazito politično angažirana.

Navedel sem le nekaj vidnejših avtorjev iz krogov politične sociologije. A zanimive sintezne zamisli o oblastnih strukturah in doseženi stopnji demokratskih prehodov prihajajo tudi iz politoloških krogov, v katerih novejša teoretska razprava o vlogi elit poteka ob primerjalni analizi in povzemanju izkušenj latinskoameriških (Diamond 1995, Schedler *et al.* 1999) in vzhodnoevropskih režimov. Dolgotrajna strokovna razprava te vrste, sicer nekoliko instrumentalno naravnana in deloma eklektična (moti zlasti pretirana argumentacijska opora na pravne in državnoregulacijske prvine vladanja, glej Lijphart & Weisman 1995), skuša na teoretski ravni nadgraditi dokaj enostavne schumpeterjanske pogoje za uvedbo demokracije (redne volitve) z dodatnimi *legalističnimi pogoji*, zlasti preglednejšo horizontalno delitvijo oblasti med formalnimi akterji, torej predvsem znotraj položajnih političnih elit, da bi se zmanjšala korupcija (O'Donnell 1996, 1999). Pogoji te vrste so značilni za kompleksnejše družbe, omogočali pa naj bi večjo trajnost demokratičnih sprememb v omenjenih državah in globalnih regijah. Razprava ima mnogo komentatorjev in sopotnike, pa tudi precej kritikov in dvomljivcev. Slednji večinoma menijo, da gre preveč strukturalnega poudarka (novemu) *konstitucionalizmu*, torej ustavnosti kot podlagi vseh družbenih razmerij (Sklar, v Schedler *et al.* 1999: 53-58), in medsebojnemu odnosu državnih institucij (Schmitter, v Schedler *et al.* 1999: 59-62), na račun prešibke obravnave in upoštevanja drugih kolektivnih in individualnih akterjev (civilne družbe). Razpravljavci se v bistvu razhajajo na ključni teoretski točki, ali je znamenje višje stopnje demokracije večje medsebojno nadzorovanje elit ali pa tesnejše civilno-elitno upravljanje razvoja. Točka premisleka, pomembna tudi za današnjo Slovenijo.

Teoretsko zanimanje za vprašanje vladanja in vloge elit pri tem se je povečalo še zaradi enega razloga, zaradi praktične zapletenosti in nepredvidljivost pri odločanju v razširjeni Evropski uniji. Poleg klasičnega medvladnega modela pogajanj (angl. *intergovernmentalism*), ki se opira zlasti na državne vlade kot ključne akterje odločanja, se na evropskem prizorišču pojavljajo še številni drugi akterji, od regionalnih, subnacionalnih do nadnacionalnih in mednarodnih (elit). V poskusih, da temu vladanju

na več ravneh (angl. multi-level governance, s kratico MLG) pridejo raziskovalno do dna, so se v strokovnih polemikah spoprijeli predstavniki dveh struj, bolj politološke in bolj sociološke. Predstavniki obeh sicer zagovarjajo rastoč pomen *socialnih omrežij* akterjev, do katerih prihaja zaradi vse večjega števila interakcij, vendar samo logiko delovanja akterjev in njihovih omrežij razlagajo nekoliko drugače.

Politološka struja ob proučevanju političnih omrežij (angl. policy network) zagovarja mnenje, da je pri akterjih na delu *logika menjave virov* med akterji, ker da le tako lahko vladanje pripelje do vzajemno koristne menjave dobrin in storitev med njimi (Marks, Hooghe, Blank. 1996). Sociološka struja, ki že dlje časa gradi splošnejšo teorijo socialnih omrežij (angl. network theory), pa meni, da menjave virov v načelu niso niti enakovredne niti vedno možne. Prej so neenakovredne. Najbolj jih določa objektivni položaj akterja v celotni strukturi omrežja, ki ga sestavljajo vsi vpleteni akterji moč pa v teh omrežjih ni enakomerno porazdeljena. Torej je strukturni položaj akterja pomembnejši od njegovega osebnega interesa glede tega, kaj bi rad dosegel. Ker strukturna logika omejuje možnosti enakovrednih menjav na osebni ravni, je strukturna analiza pomembnejša za napovedovanje elitnih strategij, političnih mobilizacij in kolektivnih akcij, ki jih imajo na voljo ali jih lahko vodijo akterji (Ansell, Parsons, Darden. 1997). Opazimo pa lahko, da je kljub tem načelnim teoretskim razhajanjem za avtorje obeh omenjenih struj še vedno največje odprto vprašanje *napovedna moč* raznih modelov politične dejavnosti, saj se oboji strinjajo v oceni, da ni najbolj "jasno, kateri akterji bodo mobilizirani in zakaj".

Zelo jasno in neposredno se z elitami in (njihovimi) režimi ukvarja *politična ekonomija*, ki izhaja iz kritične makroekonomike. Iz lastnosti razvoja držav, iz pregleda ključnih političnih dogodkov, na primer iz menjave režimov ter iz sprejetja novih politik in koncesij med socialnimi razredi oz. sloji, skuša razlagati fluktuiranje politike režimov/elit okrog idealne lege, utrjene demokracije. Trdna demokracija je torej tu v makro pogledu le ena od številnih možnosti za izvajanje oblasti elit (avtoritarnost je druga skrajnost), odvisna pa je najbolj od preračunavanja elit, kaj se jim bolj izplača: spremeniti davke zaradi pritiskov prebivalstva, povečati represijo ali izvesti udar, podpreti tehnološke spremembe ali jih ne podpreti itn. Del avtorjev te teoretske struje se ukvarja s političnoekonomsko analizo ključnih zgodovinskih dogodkov na nacionalni in globalni ravni, na primer z različnim kontekstom prehoda držav v industrializacijo in s težnjo nacionalnih elit, da ovirajo spremembe, dokler jim prejšnje stanje še prinaša dovolj koristi. Namen teh premišljanj je vzpostavitev čim bolj koherentnega (konceptualno in modelsko opredeljenega) znanja za razumevanje ravnanja elit in za napovedovanje političnih sprememb ter strategij različnih tipov režimov (Acemoglu & Robinson 2000, 2001).

4. Nejasne motivacije vladanja (in) elit v moderni družbi

Bistvo omenjenih sodobnih razprav o vlogi elit, ki nastajajo pod vtisom novejših sprememb režimov in sistemov vladanja po svetu, je torej tole nerešeno vprašanje: *nejasna porazdelitev moči na vseh različnih ravneh vse bolj razvejanega političnega procesa in nejasen vsebinski cilj delovanja sodobnih elit*. Videti je, da so elite kljub znatnemu časovnemu odmiku od aristokratskih dob in njihovih stanovskih razmer

prisotne (kot zmes formalnih in neformalnih omrežij vplivanja in odločanja) (tudi v moderniziranih državah). Zato so še vedno realni družbeni akter, ki deluje znotraj in tudi mimo formalnih okvirov oblasti, vendar eksplicitno najbolj tedaj, kadar je to potrebno; rečeno drugače, tedaj, ko se oblastne razmere spreminjajo.

V družboslovni teoriji 20. stoletja so bile elite kot teoretski koncept nekako prezrte, zlasti pod vtisom pomena množičnih gibanj in številnih kolektivnih mobilizacij, ki so sledile pospešeni industrializaciji držav v dvajsetem stoletju, in pod vtisom njihovih predstaviških mehanizmov, ki so prevladovali v formalnih sistemih vladanja. Vzpostavile pa so se kot subjekt delovanja v zgoščenih valovih demokratizacije režimov (Huntington 1997), ob naglem uvajanju političnih sprememb, najprej z dekolonizacijo tretjega sveta, nato z demokratizacijo Južne Amerike, zatem pa še z demokratizacijo režimov in vladavin v Južni, Srednji in Vzhodni Evropi.

Pravi namen povečane angažiranosti elit ob korenitih družbenih spremembah pa je na teoretski ravni za zdaj zavrt v temo. Prelepo bi bilo, da bi se novodobne elite res trudile le za *večjo demokracijo* in ohranjanje še znosne *pravičnosti* v svojih okoljih. A to ni tako; številna dejstva iz novejšega nabora oblastnih dejanj, ki nas dnevno obkrožajo, kažejo na mračnejše in bolj prostodušne scenarije, ki se pletejo v glavah in rokah elit. Preveč dobronamerne teoretske razprave o modernizacijski vlogi elit, ki so še nedavno prevladovale pod vtisom želje čimprejšnji ustalitvi geopolitičnih in drugih mednarodnih razmer, zato naglo izgubljajo svojo pojasnjevalno moč, in to na najbolj kritični točki - ko bi bilo treba deklarirane cilje modernizacijskih elit povezati z njihovim empirično zaznamanim vedenjem. Slednje pa je mnogokrat tako bizarno, da se "dobronamerne" teorije o napredni vlogi elit hitro sesuvajo v prah ...

Videti je, da so vsečni, javno deklarirani cilji elit zgolj njihov poskus, da se s pomočjo obsežnih medijskih kampanj za takšne projekte uvaja podpora pri čim večjem številu možnih volivcev. Če medijski kampanji ne uspe pridobiti naklonjenosti večine in če vsečni cilji v javnomnenjskih raziskavah izgubljajo podporo, uplahne tudi zavzetost elit za njihovo uresničevanje. Deklarirani cilji brez podpore pa ogrožajo ponovno izvolitev predstavnikov elit, zato se predlogi umikajo v predale in čakajo boljših časov. Tako so politične elite na primer z dnevnega reda umaknile nujno potrebno reformo zdravstvenega sistema v ZDA na točki, ko je v kritičnem delu javnosti preveč usahnila potrebna podpora zanje, kar tudi pomeni, da javnost je faktor za uvajanje reform (Lee & Schlesinger 2001). Na drugi strani pa se številni drugi in dragi projekti, opredeljeni kot visoko prednostni znotraj samih elit, izvajajo brez vednosti in odobritve javnosti. Največkrat v vojaški in varnostni industriji in v sorodnih infrastrukturnih panogah.

Pod vtisom teh novejših (strokovnih) spoznanj je na dlani, da bi bilo koristno zamenjati temeljno strategijo proučevanja elit - predpostavko, da so kognitivno napredne in da delujejo v dobro vseh - in se s tem bolj približati verodostojnejšim ciljem raziskovanja - resničnim namenom elit. Bolj kot iz mnenj in stališč se da to ugotoviti iz vedenjskih praks elit. Za zdaj kaže, da bi postalo vedenje elit predvidljivejše, če ga ne bi več pojasnjevali z javno deklariranimi cilji (neposredna demokracija, poliarhija, preglednost oblasti ipd.), ampak s preprostejšimi motivacijami pripadnikov elit, na primer s težnjo, da je oblast zelo težko zapustiti, ko je enkrat osvojena.

Ta trivialni motiv vladanja je morda tudi posledica uničujočega dejstva modernih demokracij, ki ga elite še predobro poznajo: da je na oblasti vsak zamenljiv, ne pa, kar je sicer dokaj razširjena medijska utvara, da so na oblasti predvsem nezamenljivi ljudje. S takšno motivacijo v mislih pa se že da izpeljati na primer naslednjo teoretsko trditev: da se povečana prerazdelitev dobrin od elit k množicam (oziroma demokratizacija, rečeno medijsko bolj privlačno) za elite izplača šele tedaj, ko bi bila represija, ki lahko sproži tudi revolucije, zanje predraga in preveč tvegana rešitev socialnih težav prebivalstva (Acemoglu & Robinson 2001).

Na ravni družbenega sistema bi omenjeno težnjo elite po ohranjanju položajev in virov lahko imenovali kar *inercija elit po ohranjanju enkrat pridobljene moči*, tako oblastnih virov kot oblastnih stikov. V analizi elitnih organizacij in pri proučevanju konfiguracije osebnih mrež med pripadniki elite ravno obseg te inercije v veliki meri določa druge strateške odločitve elit, na primer naravo sodelovanja ali tekmovanja med elitnimi skupinami; na ravni kroženja elit pa odločilno vpliva na obnavljanje elit in elitne rekrutacije. Na ravni mednarodnih odnosov je ta oblastna inercija občasno vidna v strukturni porazdelitvi moči nacionalnih elit, razpoznavna na primer iz trdovratnosti, s katero močnejše državne pogajalske skupine držav članic zavlačujejo reformo pri upravljanju Evropske unije, do katere naj bi prišlo še pred nadaljnjo razširitvijo Unije na evropski Vzhod (Vončina 2002). A v tem obotavljivemdogajanju tudi pogajalske skupine držav kandidatki postopno pridobivajo moč na mednarodni ravni in ta proces prerazporejanja moči lahko postane raziskovalno zelo privlačen (Lippert, Umbach, Wessels 2001).

Inercije lokalnih in nacionalnih elit v ohranjanju pozicij so - s širitvijo območij in področij, kjer se elite lahko uveljavljajo - očitno postale tekmovalne. Da bi raziskovalci zmogli to prepleteno inercijo zajeti v nov strokovni okvir, je potrebno sodelovanje številnih strok, ki proučujejo sisteme vladanja, kar sta že zgodaj napovedala Atkinson & Coleman (1992).

Dejali smo, da so motivi elit sicer verjetno enostavnejši kot jih želi prikazati teorija vladanja. Vendar se zadeva primerno zaplete, ko enostavnosti začno tekmovati med seboj. Vzorci začasnih izidov tega tekmovanja postanejo dinamični in kompleksni. Te zaplete bomo pustili za drugo priložnost. Ustavimo se za hip le še pri starodavni ugotovitvi, da je oblast slast. To je očitno *naslednje spoznanje*, s katerim se mora spoprijeti raziskovalec elit, če ga prvo spoznanje, da pri svojem na videz objektivnem raziskovanju ni nikoli povsem samostojen in neodvisen od oblastnih teženj, še ni odvrnilo od lastnega početja, raziskovanja oblastnih razmerij. Če nisi povsem samostojen in raziskovalno deluješ v vnaprej razpetih mrežah elitne porazdelitve moči in če ob tem veš še to, da je oblast še vedno slast, ki jo nihče rad ne zapusti brez sile, se za raziskovalca pojavlja vprašanje: kako znotraj teh gibljivih parametrov sploh najti novo točko optimalne razdalje do posameznih oblastnih gravitacij in s čim to točko podpreti, da se prehitro ne spodmakne? Naš zasilni odgovor je bil, da je eden od izhodov v tem, da tudi stroka postane pomemben akter. Če stroka še ni dovolj močna, potem je omenjeno vprašanje za raziskovalca toliko težje.

Žal, tu ni ne časa ne prostora, da bi to novo, ne več povsem naivno vprašanje in njegov možen vpliv na nadaljnje raziskovalne načrte glede proučevanju elit poglobljali dalje.

5. Ekonomska vrednost zgodovinskih sporov na elitnem prizorišču

Dejal sem, da je običajno stik raziskovalcev z oblastjo (oblastjo kot objektom zunanjih presoj) (dokaj nezaupljiv. Toda včasih je namen raziskovalcev že v osnovi enostavnejši, odprto kritičen in angažirano političen. V tem primeru raziskovalec ne želi le opisati elit, bolje, dela elite, ampak ga tudi razkrinkati. S tem zavzeto sodeluje pri njegovi zamenjavi ali odstranitvi. Takšno izpostavljanje raziskovalcev pred primitivno, brezbržno in pišmeuhovsko oblastjo je za tovrstne raziskave povsem legitimno in je bilo skoraj brez izjeme prisotno pri najbolj znanih avtorjih s področja proučevanja elit (Machiavelli, Weber, Wright, Mills, ...).

V splošnem pa odnos med pripadniki elite in njihovimi raziskovalci spet ni odvisen predvsem od osebnosti ali političnega prepričanja vpletenih posameznikov. Zgodovina mednarodnih odnosov kaže, da je najbolj odvisen od tega, *ali skupna zgodovinska izkušnja* (dogodki, ki jih vodijo elite in ki pritegnejo pozornost raziskovalcev sprememb (*vse vpletene*, tako pripadnike elit kot protielit in drugih zavzetih sopotnikov ter komentatorjev korenitih družbenih sprememb, *bolj razdvaja ali pa jih bolj združuje* (Lebow & Stein 1995). V razmerah zgodovinsko zasnovane družbene konfliktnosti je namreč vsak, še tako nevtralen akter dogajanja (in raziskovalci radi pomislijo ali vsaj preračunljivo dajejo vtis, da so sami takšne izjeme (hitro politično pobarvan in ožigosan. V razmerah velike družbene razcepljenosti tudi čas težko spreminja ta trdoživa medsebojna razmerja, le počasi celi rane in daje odpustke.

Starejša slovenska zgodovina je najbolj obremenjena z večstoletno politično podjarmljenostjo naroda, bolje prebivalstva (podobno poljska, baltska, tudi češka ...). A vtis o sistematičnem zapostavljanju Kranjske in Štajerske kot obrobni provinc, kar se lahko prepozna v pomanjkljivih registrih govora, institucijah, pretežno rustikalni kulturni dediščini in drugih okrnjenih socialno-interakcijskih simbolih in znakovjih, je morda tudi nekakšen predsodek poznejšega prebudništva, aktualiziran za potrebe tekočega političnega boja in torej za nazaj. Podobno kot na Slovenskem je bilo namreč marsikje v perifernih provincah habsburškega cesarstva. Glavna pomanjkljivost provinc je pač odsotnost vplivne metropole, pomanjkanje celovitega in zdržnega razvoja zaradi odtegnitev davkov ipd., kar vse prehitro zaustavlja presoje in dejanja.

Prvi večji politični razcep v novejši slovenski zgodovini se je pojavil z meščanskim strankarstvom v drugi polovici 19. stoletja, z izjemo odmevne odjuge v kratkotrajnem obdobju Ilirskih provinc. Na ravni množičnih mobilizacij je prebudništvo kmalu konvergiralo v tri na videz domača stekališča kulturnega boja, ki pa so bila hkrati tudi oporišča različnih tujih vplivov na slovenskih tleh: katolištva rimske papeške države, nemštva habsburške dinastije, slovanofilstva daljne Rusije in, naj še dodamo, šibkih odmevov socialdemokratstva iz Francije, Nemčije, vzhoda in Anglije (prim. Rotar 2001).

Poskus naglega raztega državnih institucij in vzpona kulture ter politike na malo višjo raven je obdobje prve (kraljevine) Jugoslavije, vendar so lokalni akterji zaradi neizkušenosti pred zahtevnimi nalogami v glavnem omagali že v začetku tridesetih, zlasti vodje gospodarstva in finančnih institucij (Borak, Lazarevič, Prinčič 1997). Akterji kulture so z

redkimi izjemami v glavnem posnemali tuje dosežke, le s kakšnim petdesetletnim zaostankom v smislu aktualnosti in s pretirano selekcijo, kaj je prav in kaj narobe.

V novejši slovenski zgodovini so po uspešnem narodnoosvobodilnem boju najbolj izstopajoči travmatični dogodki v začetni izgradnji komunističnega režima tile: državljanska vojna znotraj okupacije 1941(1945, ukinitve zametkov nacionalne vojske konec druge svetovne vojne, povojni pobji iz Avstrije vrnjenih zajetih domobrancev in njihovih sopotnikov (1945(46), frakcijski boji ob utrjevanju nove države in prilagajanju režima novim mednarodnim razmeram (informburo, procesi nacionalizacij). Prvemu obodobju je sledilo več nadaljnjih kriz in reform jugoslovanskega režima v smeri socializma, s težišči sredi šestdesetih (reforma varnostne službe, delna liberalizacija gospodarstva), prvi polovici sedemdesetih (obračuni z nacionalizmi in liberalizmi) in nato v osemdesetih (razpad federacije in vzpon geopolitike "konstitutivnih" narodov). Naravno ostrega konflikta, čeprav v manjši meri, ima tudi poskus enostranske spremembe klasičnih razmerij moči med osrednjima represivnima organoma samostojne države, slovensko policijo in vojsko v Depali vasi (leta 1993). Ta spisek ni popolen, le ilustrativen.

Z vidika notranje elitne dinamike so takšni izstopajoči zgodovinski dogodki in elitni spori pomembni, ker so izhodišča nadaljnje interne razcepljenosti elit in izražanja različnih lojalnosti ter delanja tekoče politike. Žrtve nasilnih konfliktov so za oblastne akterje manj pomembne, pomembnejša je *trpežna tržna vrednost njihovih tragičnih simbolik za ožji oblastni boj*. Dokler niso do konca izrabljeni vsi politični interesi (proti)elit, vloženi v oživiljanje in obsojanje zgodovinskih sporov, zaradi izboljšanja lastnega položaja na aktualnem oblastnem prizorišču, razrešitev kateregakoli spora in simbolna pomiritev, ki sicer lahko tilita med ljudmi, nista možni. Tudi zato je javno besedišče okrog takšnih potencialnih žarišč javne polemike in kampanj dolgo polarizirano in vselej pomeni možen vir nadaljnjih sporov (Kramberger 2002). Skratka, upadanje bojovite retorike in odpiranje tabujev okrog zgodovinskih sporov ne konvergirata toliko k pomiritvi ljudi, ampak bolj k medsebojni pomiritvi elit. Kar je za ljudi težko pričakovana katarza (o čemer piše T. Hribar 2001), je za oblast zgolj optimalno unovčenje starih elitnih razprtij.

Rečeno bolj teoretično, v smislu politične ekonomije: elite vedno preračunavajo, ali naj za obliko pomiritve potencialno kriznih razmer med prebivalstvom (nemir zaradi večanje neenakosti ali zaradi zaostritev med političnimi akterji) uporabijo fiskalno (večanje davkov), predmetno (npr. stanovanjska reforma v Sloveniji, denacionalizacija) ali simbolno (dovoljeno odpiranje zamolčanih tem) prerazdelitev, če za hip zanemarimo golo nasilje kot skrajno sredstvo. Kjer vladne elite lahko ciljno usmerjajo take transferje le k eni od segregiranih skupin, vendar na račun druge (za oris tovrstne slovenske zgodovine glej Kresal 1998), politična moč prerazdeljevanja dobiva tudi ekonomsko, tj. menjalno vrednost, in vladna politika prerazdelitve se lahko uporablja za reševanje zgodovinskih sporov med političnimi akterji (Acemoglu & Robinson 2001). Slovenska zgodovina se je šele nedavno za silo otresla nasilnega razreševanja internih elitnih sporov, zdaj pa je pred nami (še dolgo) mirnodobno obdobje raznovrstnih ekonomskih prerazdelitev med elitami, ki bodo potrebne zaradi unovčevanja številnih političnih menic in zadolžnic iz preteklosti.

6. Intelktualna mobilizacija raziskovalcev kot politična drža

Zgodovinski razcepi in aktualne okoliščine očitno lahko povzročijo kompleksno intelektualno mobilizacijo raziskovalcev za študij elit. Pri tem početju se protislovna sporočila kolektivnega spomina in individualne izkušnje raziskovalcev z oblastjo premešajo v močan motiv, ki vodi posameznika od naključnega do bolj načrtnega raziskovanja oblasti in elit. Osebna izkušnja že vnaprej vsaj deloma določa nabor možnih spoznanj in ugotovitev. Primerno okolje pa ta spoznanja lahko privede iz latentne v manifestno obliko.

Dalje, ugotovili smo lahko tudi, da raziskovanje moči, oblasti in elit prinaša naslednji razmislek, ki je vreden posebne pozornosti. Ob stiku z dinamično oblastjo se tudi raziskovalec sam dokoplje do spoznanja, da je znanstveni pogon le eden od sistemov oblasti. Ti v tekmovalno področje splošnih interpretacij o smislih družbe in posameznika v njej prinašajo v javnost svoje zgodbe in vrednote. Tekmovanje za prevladujoče interpretacije, izpeljano s pomočjo javnih reprezentacij pomenov, pa se imenuje politika. Če se torej politični drži pri raziskovanju elit ni mogoče izogniti, pa polagoma postaja vse pomembnejše vprašanje, na kaj so opre ene in druge interpretacije.

Odgovor ni enostaven. Oporišča različnih interpretacij so skrita v sivini časa in prostora. Njihovo razkrivanje je dolgotrajno, naporno in begajoče, polno spoznavnega napora in nemira. Če se odpovedujemo moči, ki nam namesto odgovorov ponuja slasti dejanj, se znajdemo v skušnjavi, da odgovor obstoja. Če se odpovedujemo iskanju odgovora, ki bi nam v zamenjavo za moč ponudil slast spoznanja, se znajdemo v skušnjavi, da je moč primerno nadomestilo za manjkajoče spoznanje. Težnja po objektivnost v raziskovanju elit je torej posledica vmesnega iluzornega kompromisa, ki se poraja med tema skrajnostima: delna interpretativna moč, ki jo prinašamo v raziskovanje s strani znanosti, in delna izvršilna moč, ki jo udejanjajo pripadniki elit, se soočata z namenom, da bi kontemplativna drža raziskovalcev postala pomembna *za skupnost* in da bi prozaična in velikokrat tudi bizarna dejanja elit vsaj deloma privzela širšo interpretativno moč. Rečeno še drugače, objektivnost v družboslovnem proučevanju elit se lahko nahaja le v presežku spoznavne moči strok nad oblastnimi ideologijami strukturnih mehanizmov in v oddaljenosti od njihovih gravitacij.

Tega kompromisa pa se ne da udejanjiti brez sprotnega razkrinkavanja vsake lažne oblasti, včasih tudi s pomočjo ostrega in grobega presojanja drugih in sebe. Najlepša primera tovrstnega tesnega, a v marsičem protislovnega sožitja lastnih izkušenj, širšega vedenja, znanja in intuitivne presoje, ki grenko (ironično zarisujeta tuje, v bistvu pa svoje lastne izkušnje s *prozaičnostjo vladanja*, in težnjo, da bi jo s pozorno intelektualno intervencijo presegla, sta v novoveški zgodovini Erazem Rotterdamski (Hvalnica norosti, slov. prev. A. Sovre, 1991) in Machiavelli (Vladar, slov. prev. N. Košir, 1968). Ta avtorja sta kot prosvetljena začetnika protislovnega raziskovanja elit močno prispevala k novi drži v raziskovanju oblasti, drži, ko skuša opazovalec v analizi vladanja preseči najbolj običajne kronike vladarjev in si hkrati prizadeva, z razkrinkavanjem goste ideološke megle okoli vzvišenosti javnih ciljev vladanja, do vsakokratnih elit, tudi "lastnih", vzpostaviti samostojnejšo *alias* intelektualno distanco.

Dediščina te naporne, a neizprosne kritične intelektualne drže do oblasti, ki niti

samo sebe ne izvzame iz analize, se odtelej zavestno obnavlja vse do danes, zelo izrazito npr. pri Bourdieuju (2001), ki ob razmisleku o kritičnih intervencijah intelektualcev v svet oblasti zapiše v taistem razsvetljenem duhu naslednjo trditev:

“[d]a se izognemo nesporazumu, moramo jasno povedati, da raziskovalec, umetnik ali pisatelj, ki poseže v politični svet, zato še ne postane politik; po zgledu, ki ga je ustvaril Zola ob Dreyfusovi aferi, postane intelektualec ali, kakor pravijo v Združenih državah, »*public intellectual*«, se pravi nekdo, ki v političnem boju angažira svojo specifično kompetentnost in avtoriteto in vrednote, ki so zvezane z izvajanjem njegovega poklica, denimo vrednote resnice ali dezinteresiranosti (nekoristoljubnosti), ali z drugimi, besedami, nekdo, ki gre na teren politike, vendar svojih zahtev in kompetence raziskovalca ne opusti. To mimogrede pomeni, da je nasprotje med *scholarship* in *commitment*, ki ga v anglosaškem svetu velikokrat naredijo, zagotovo brez podlage: posegi umetnikov, pisateljev ali učenjakov - Einsteina, Russella ali Saharova - v javni prostor so utemeljeni v »skupnosti«, ki je vdana (*committed*) objektivnosti, poštenosti in nekoristoljubnosti«. (Bourdieu 2001: 33-34)

Tako opisana intelektualna drža, ki je politična, a ni politika, nas za hip lahko zmede, ker se individualnost utemeljuje s skupnostjo. A razbremenitev političnih dilem je ravno v bolj uravnoteženem odnosu med slednjima. Raziskovanje mehanizmov oblasti je očitno z vidika navidez statične objektivnosti lahko samo v sebi protislovno početje. A ravno zaradi nujnega postopnega odpravljanja najbolj bodečih pristranosti in neobjektivnosti, ki jih v javne interpretacije sveta vnašajo elite in njihove ideološke mašinerije, nas gornja drža, da se angažirano ukvarjamo z javnimi zadevami, obvezuje. Pravna zaščita ne zadošča, potrebni so individualni nastopi in protesti, sicer se kolektivna zavest oklene stereotipov. Pridobitev tovrstnega raziskovalnega početja - spoznanja glede prave narave oblasti - pa je naslednje: nekaj več pravega znanja o svetu, ki nas obdaja, in morda nekaj večja avtonomija pozornih posameznikov proti največkrat samozvanim avtoritetam, ki se vse prerade nagibajo k brezbriznosti do svoje okolice, a jo vseeno koristoljubno poimenujejo za *svojo skupnost*.

To pa, če pomislimo, ni tako malo.

Literatura

- Adam, F., M. Tomšič (2002): Elite (re)configuration and politico-economic performance in post-socialist countries. *Eur.-Asia stud.*, maj 2002, let. 54, št. 3, str. 435-454.
- Acemoglu, D., J. A. Robinson (2000): Democratization or Repression? *European Economic Review, Papers and Proceedings*, Vol. 44 (april), str. 683-693.
- Acemoglu, D., J. A. Robinson (2001): A Theory of Political Transition. *American Economic Review September 2001*, Vol. 91, str. 938-963.
- Adamski, W. W., P. Machonin, W. Zapf (ur., 2001): Structural Change and Modernization in Postsocialist Society. *Sisyphus Social Studies*, Vol. XV. Warsaw: Institute of Philosophy and Sociology of Polish Academy of Science.
- Ansell, C. K., C. A. Parsons, K. A. Darden (1997): Dual Networks in European Regional Development Policy. *Journal of Common Market Studies*, Vol. 35, No. 3, str. 347-375.
- Atkinson, M. A., W. D. Coleman (1992): Policy Networks, Policy Communities, and the Prob-

- lem of Governance. *Governance: An International Journal of Policy and Administration*, Vol. 5, No. 2 (april), str. 154–180.
- Barthes, R. (1990): *Retorika starih / Elementi semiologije*. Ljubljana: ŠKUC (SH).
- Borak, N., Ž. Lazarevič, J. Prinčič (ur., 1997): *Od kapitalizma do kapitalizma. Izbrane misli o razvoju slovenskega gospodarstva v XX. stoletju*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Bourdieu, P. (2001): *Contre-feux 2*. Pariz: Éds. Raisons d'Agir (prevod D. B. Rotar). / cit. po D. B. Rotar, S. Mihelj, T. Kramberger (2002): *Obravnavanje kulture v slovenskih medijih (končno poročilo)*, str. 11. Ljubljana: ISH./
- Chastel, A. (1994, or. 1983): *Il Sacco di Roma, 1527: od prvega manierizma do protireformacije* (prev. D. B. Rotar). Ljubljana: ŠKUC (Studia Humanitatis, let. 8).
- Diamond, L. (1995): *Promoting Democracy in the 1990s: Actors and Instruments, Issues and Imperatives*. New York: Carnegie Corporations.
- Etzioni-Halevy, E. (ur., 1997): *Classes and Elites in Democracy and Democratization*. New York & London: Garland Publishing, Inc.
- Gabor, I. (1999): *Polemical Notes on the Experience and Prospects of Post-Socialist Transformation in the Hungarian Labour Market. Review of Sociology (of the Hungarian Sociological Association), Special Issue*, str. 139-144.
- Gramsci, A. (1973): *Problemi revolucije: intelektualci i revolucija*. Beograd: BIGZ.
- Higley, J., M. Burton (1999): *Elites, Mass Publics, and Democratic Prospects in Postindustrial Societies. International Review of Sociology*, 9/2, str. 221-237.
- Higley, J., J. Pakulski (2000): *Elite Theory and Research in Postcommunist Society*. V: J. C. Zagorska in J. Wasilewski (ur.): *The Second Generation of Democratic Elites in Central and Eastern Europe*, str. 37–49.
- Hribar, T. (2001): *Nesrečni narod*. Nova revija, XX/234-235, str. 1-25.
- Huntington, S. P. (1997): *After Twenty Years: The Future of the Third Wave. Journal of Democracy*, 8/4, str. 3–12.
- Lijphart, A., C. H. Weisman (ur., 1996): *Institutional Design in New Democracies*. Boulder, Colo.: Westview Press.
- Katz, R., P. Mair (1995): *Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party. Party Politics*, 1(1), str. 5–28.
- Kramberger, A. (1999): *Poklici, trg dela in politika*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Kramberger, A., V. Rus (1995): *Anketna raziskava "Socialna stratifikacija na Slovenskem – Študija slovenske elite 1988–1995"* (arhiv: CESTRA). Ljubljana: FDV.
- Kramberger, A., V. Vehovar (2000): *Regime change and elite dynamics in Slovenia during the 1990s: what can the elite reproduction rates tell us?*. V: A. Kramberger (ur.): *Mechanisms of social differentiation in Slovenia: tematska številka, Družboslovne razprave*, let. 16, št. 32/33, julij–oktober 2000, str. 143–180.
- Kramberger, A. (2002): *Vpliv zgodovinske podrejenosti slovenskih elit na elitno dinamiko v obdobju od 1988 do 1995*. V: N. Toš in I. Bernik (ur.): *Demokracija v Sloveniji*. Ljubljana: FDV (Dokumenti SJM), v tisku.
- Kresal, F. (1998): *Zgodovina socialne in gospodarske politike v Sloveniji od liberalizma do konca druge svetovne vojne* (ur. N. Borak & Ž. Lazarevič). Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Lebow, R., J. G. Stein (1995): *We all lost the cold war*. Princeton: Princeton University Press.
- Lee, T. & M. Schlesinger (2001): *Signaling in Context: Elite Influence and the Dynamics of*

- Public support for Clinton's Health Security Act. Harvard University: Faculty Research Working Papers Series RWP01-029 (version 2: May 2001).
- Lippert, B., G. Umbach, W. Wessels (2001): Europeanization of CEE Executives: EU membership negotiations as a shaping power. *Journal of European Public Policy*, 8-9, str. 980–1012.
- Machonin, P. (2002): A Contribution to the Testing of Elite Theories on the Czech Postsocialist Historical Reality. Paper (draft) for the Trento workshop: Enlargement & Europeanisation: Elite Perspectives, 7. in 8. junij 2002.
- Marks, G., L. Hooghe, K. Blank (1996): European Integration from the 1980s: State-centric v. Multi-level Governance. *Journal of Common Market Studies*, Vol. 34, No. 3, str. 341–378.
- O'Donnell, G. (1996): Illusions about Consolidation. *Journal of Democracy* 7/2 (april), str. 34–51.
- O'Donnell, G. (1999): Horizontal Accountability in New Democracies; A Response to My Commentators. V: Schedler *et al.* (1999), str. 29–51 in 68–71.
- Pope, W. H. (1983): Labour Can't Get More. Policy Options. Halifax: Institute for Research on Public Policy /c.f. Mc Connel & Brue (1986): Contemporary Labor Economics. McGraw-Hill Book Company, str. 484-485/.
- Rotar, D. B. (2001): Konstitucija nacionalnega interesa in raba merila nacionalnega v slovenski kulturni politiki. *Monitor ISH*, Vol.III/1-2, str. 211-218.
- Roth, G., Wittich, C. (prev. in ur., 1978): Max Weber: Economy and Society (2 zvezka). Berkeley: University of California Press.
- Rus, V. (2001): Podjetizacija in socializacija države. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Schedler, A., L. Diamond, M. Plattner (1999): The Self-restraining state: Power and Accountability in New Democracies. London: Boulder.
- Simoniti, I. (1997): Uvod. V G. Parker: Geopolitika v XX. stoletju, str. 7-62. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Sørensen, A. (1996): The Structural Basis of Social Inequality. *American Journal of Sociology*, vol. 101/5, str. 1333-1365.
- Štuhec, M. (1995): Rdeča postelja, ščurki in solze vdove Prešeren. Ljubljana: Studia Humanistatis (Apes).
- Tullock, G. (1996): Družbena dilema: teorija vojne in revolucije. Ljubljana: Krtina.
- Vončina, T. (2002): Institucionalna reforma Evropske unije: izbrani vidiki. Diplomsko delo. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Avtorjev naslov:

dr. Anton Kramberger, docent
Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani
p.p. 2547, 1000 Ljubljana
e-mail: anton.kramberger@uni-lj.si

*Rokopis prejet maja 2002, revidirana verzija,
dokončno sprejeta za objavo, avgusta 2002.*

*Po mnenju uredništva je članek uvrščen v kategorijo:
izvirni znanstveni članek (s kvalitativno argumentacijo).*